

Visoka defektološka škola Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za mentalnu nedovoljnu razvijenost

Vojislav Kovačević

OSNOVNI PROBLEMI PROFESIONALNOG ASPEKTA REHABILITACIJE MENTALNO RETARDIRANE OMLADINE NA NIVOU DEBILITETA

Problem općeg osposobljavanja mentalno retardiranih osoba star je koliko i spoznaja da se s njima mogu postići određeni rezultati u njihovu odgoju, obrazovanju, socijalizaciji ili, najopćenitije rečeno, u rehabilitaciji.

Zastarjela razmatranja i tretiranja rehabilitacije često su uključivala mehaničku podjelu na razna stručna područja. Suvremenu rehabilitaciju kompleksno promatramo kao jedinstveni rehabilitacioni proces koji u sebi uključuje ekonomski, medicinski, pedagoški, pravni, profesionalni, psihološki i socijalni aspekt.

Ovisno o razvoju ekonomskih snaga, kao i o strukturi društva i nivou proizvodnje, različito se postavljaju problemi rehabilitacije mentalno nedovoljno razvijenih osoba. Zbog toga se u raznim historijskim epohama ti problemi različito tretiraju, a i u istom historijskom razdoblju mogu se različito postavljati u raznim zemljama, što je također ovisno o navedenim komponentama. U istoj zemlji mogu postojati nejednake koncepcije rehabilitacije mentalno retardiranih, što je također ovisno o stupnju društvenog razvoja i proizvodnih snaga u pojedinim njenim dijelovima. I u našoj se zemlji problem rehabilitacije različito rješavao u vremenu između dva svjetska rata, za razliku od tretmana koji je proklamiran nakon uspostave nove Jugoslavije. U ovom 20-godišnjem razdoblju mnogo se lutalo i tražilo adekvatne koncepcije za tretman mentalno retardiranih; bile su pretežno proklamirane socijalističkim humanizmom, premda se on često u praktičnoj primjeni identificirao kao humanističko-karitativni tretman povezan pretežno emocionalnim pristupom prema toj kategoriji invalida.

Nije slučajno došlo do različitih shvaćanja rehabilitacije mentalno retardiranih u našoj zemlji koja su se naročito odražavala u profesionalnom aspektu rehabilitacije. Proizvodne snage naše zemlje pretrpjele su korjenite promjene, tj. od industrijski nerazvijene zemlje — koja je imala svoje osnove u obrtno-industrijskoj proizvodnji i primitivnoj individualnoj poljoprivredi — razvila se, općenito govoreći, industrijski srednje razvijena zemlja koja se ne zaustavlja na mehanizaciji proizvodnog procesa, već njen razvoj ide putem automatizacije. Te su se promjene odigrale i u poljoprivredi uz razvoj mehanizacije, kolektivi-

zacije i kooperacije. Takav smjer razvoja proizvodnih snaga u industriji i poljoprivredi uvjetuje i višu kvalifikacionu spremu kadrova na većem broju radnih mjesta, ali istodobno traži kadrove koji se trebaju osposobiti za jednostavne, specijalizirane operacije kako bi se cjelokupni proces proizvodnje mogao normalno odvijati.

U praktičnoj primjeni za osposobljavanje mentalno retardiranih za proizvodnju razvile su se u našoj zemlji u osnovi tri koncepcije:

— Prema prvoj se koncepciji završeni đaci osnovne specijalne škole direktno upućuju u proizvodni proces, te se na radnom mjestu osposobljavaju za određene poslove bez naročita angažmana defektologa.

— U praksi se više primjenjuje druga koncepcija, prema kojoj se završeni đaci osnovnih specijalnih škola upućuju u tzv. specijalne škole učenika u privredi. Đaci tih škola sklapaju ugovore s pojedinim obrtnicima ili zanatskim radnjama kao učenici u privredi te kod njih izučavaju praktični dio obuke, a u »specijalnoj školi učenika u privredi« imaju specijalni teoretski program nastave. Nakon završena školovanja polažu ispite i mogu dobiti, ovisno o uspjehu, kvalifikaciju kvalificiranog radnika zanatskog tipa ili polukvalifikaciju.

— Treća se koncepcija naročito počela primjenjivati u posljednje vrijeme i to u specijalnim zavodima. Pojedini specijalni zavodi omogućuju svojim pitomcima da se osposobljavaju za specijalizirane radne operacije u zavodu, i to u okviru specijalno organiziranih radionica ili u direktnoj industrijskoj proizvodnji, a uz to svladavaju specijalni teoretski program. Nakon osposobljavanja pitomci mogu dobiti kvalifikaciju kvalificiranog radnika, a i kvalifikaciju polukvalificiranog ili specijaliziranog radnika.

U skladu s tim osnovnim koncepcijama za osposobljavanje mentalno retardiranih za proizvodni zanatski i industrijski rad, postoje mišljenja koja preporučuju da se mentalno retardirani osposobljavaju za rad u poljoprivredi smatrajući ga najprikladnijim.

Te su koncepcije ovisne o razvoju pojedinih krajeva naše zemlje, shvaćanju smjera razvoja proizvodnih snaga, a i o emocionalnom ili racionalnom stavu pojedinih vrsta stručnjaka prema mentalno retardiranim osobama.

Socijalističko-humanistički pristup rehabilitaciji jasno se očituje: 1. u obavezi koju je naše društvo preuzelo za osposobljavanje invalida u produktivnom radu; 2. u racionalnom pristupu tim problemima osposobljavanja, tj. osposobljavanju mentalno retardiranih za one poslove koji odgovaraju njihovim psihofizičkim sposobnostima i 3. o obavezi rehabilitiranih osoba prema društvu, tj. da te osobe rade u onim djelatnostima za koje su osposobljene, kako bi u obliku viška rada mogle zajednici prema svojim psihofizičkim sposobnostima vratiti dio utrošenih sredstava za svoje osposobljavanje.

Stojeći na tim pozicijama, a uzimajući u obzir pravna, psihološka, pedagoška i socijalna stanovišta trebalo bi, u skladu sa savremenim kretanjima društva i smjerom razvoja proizvodnih snaga, prihvatiti ono što je najprikladnije iz prije navedenih koncepcijama i to primijeniti na postojeće stanje.

Ne smijemo gubiti iz vida činjenicu da naši defektolozi u praksi baziraju svoje koncepcije na krivim osnovama. Naime, često puta slušamo empirijske dokaze o uspjesima završenih učenika u privredi specijalnih škola koji dobivaju kvalifikaciju kvalificiranih radnika. Uzimajući u obzir intelektualni nivo

tih retardiranih osoba mogli bismo vrlo lako uočiti da su takva iskustva bazirana na krivim osnovama, budući da nisu komparirani uspjesi u zaposlenju s njihovim intelektualnim nivoom.

Prema podacima s kojima raspolazemo (1) postoji u SRH 3,80 posto (sa standardnom greškom od 0,05 posto) mentalno retardiranih osoba svih kategorija u općoj populaciji, ili 2,12 posto (sa standardnom greškom od 0,05 posto) mentalno retardiranih osoba od školske populacije.

Nismo u stanju našim specijalnim školstvom obuhvatiti konstatirani postotak mentalno retardiranih osoba, a ipak se u specijalnom školstvu iz godine u godinu povećava broj graničnih slučajeva između mentalne retardacije i tuposti. Broj tih slučajeva u pojedinim specijalnim ustanovama dostiže 50–70 posto. Pretežno ti slučajevi s uspjehom svladavaju predviđeni nastavni plan i program te postižu i kvalifikaciju kvalificiranog radnika. Prema svojim sposobnostima oni bi mogli pohađati redovnu školu (osnovnu ili učenika u privredi) kao što je većina i polazi. Potrebno je istaći da oni od opće populacije čine oko 15 posto slučajeva. Znači, samo neznatan postotak graničnih slučajeva polazi specijalnu školu, i to pretežno oni koji imaju smetnje u ponašanju najrazličitije etiologije i simptomatologije. Zato se i iskustva u praksi baziraju na krivim osnovama i zato pojedini stručnjaci podupiru koncepciju osposobljavanja prema kojoj bi mentalno retardirane osobe na nivou debiliteta mogle postići kvalifikaciju kvalificiranog radnika.

Moram naglasiti da postoji nekoliko kontraindikacija za postizavanje kvalifikacije kvalificiranog radnika kod mentalno retardiranih osoba na nivou debiliteta (2, 3) i to:

1. Pravna kontraindikacija. Specijalnim školovanjem i osposobljavanjem, a naročito u specijalnim školama učenika u privredi, debilne osobe mogu postići zvanje kvalificiranog radnika koje je izjednačeno sa zvanjem koje se postiže u redovnim školama učenika u privredi.

Prema Uredbi o profesionalnoj rehabilitaciji osiguranika iz 1960. godine (prema toj se Uredbi pod terminom »djeca« podrazumijevaju muške osobe od 15–45 godina i ženske osobe od 15–40 godina) (Službeni list 51/60) pravo na rehabilitaciju imaju djeca invalidi koja se **ne mogu** osposobiti redovnim školovanjem, redovnim izučavanjem određenog zanimanja ili praktičnim radom na odgovarajućim radnim mjestima, znači koja se **ne mogu** pod redovnim uvjetima osposobiti za vršenje poslova na radnom mjestu za koje se traži najmanje stručna sprema priučenog radnika ili tome odgovarajuća stručna sprema, odnosno, koja se ne mogu pod redovnim uvjetima osposobiti za samostalni rad i život.

U Pravilniku o stručnom osposobljavanju invalida pomoću profesionalne rehabilitacije iz 1960. godine (Sl. list 46/60) izražena je težnja da se invalidima omogući stručno osposobljavanje u skladu s njihovim »mogućnostima« i željama, kao i s potrebama privrede, a da to osposobljavanje ne ide na štetu kvalitete stečene stručne spreme.

Uzevši u obzir planove i programe specijalne škole učenika u privredi i komparirajući ih s planovima i programima redovnih škola učenika u privredi, postaje uočljivo da su planovi i programi specijalnih škola učenika u privredi skraćeni programi redovnih škola te vrste. Postavlja se pitanje da li tako skraćeni programi ne idu na štetu kvalitete stečene stručne spreme, od-

nosno postizanja kvalifikacije kvalificiranog radnika? Zar je potrebno umjetno stvarati takve kvalificirane radnike koji niti skraćeni program teoretske nastave nisu u stanju u potpunosti svladati?

Mentalno retardirani na nivou debiliteta vrlo teško ili nikako ne svladavaju program specijalne škole učenika u privredi. Imajući u vidu zahtjeve »Pravilnika o stručnom osposobljavanju«, specijalne škole učenika u privredi ne bi smjele izdavati kvalifikacije kvalificiranog radnika, već kvalifikacije koje su predviđene tim »Pravilnikom«, a spadaju prema stupnju stručnog obrazovanja u prvu grupu. Predviđa se da u prvu grupu spadaju invalidi koji se osposobljavaju za vršenje poslova kojima odgovara stupanj stručne spreme obrazovanja priučenih (specijaliziranih) radnika i njima odgovarajućih kadrova, a što se provjerava stručnom komisijom.

2. Psihološka kontraindikacija. Nastojanja da se mentalno retardirani osposobe za kvalificiranog radnika hvale su vrijedna, ali pojam kvalificiranog radnika označava stručnjaka koji se teoretskom i praktičnom nastavom osposobio da može samostalno obavljati povjereni mu posao. Imajući u vidu tako definiranog kvalificiranog radnika, postoji i psihološka kontraindikacija za postizavanje tog stupnja stručne spreme kod debilnih osoba.

Kvalificirani se radnik mora samostalno snalaziti u kompleksnim zadacima određenog zanata ili struke. Znači da mora biti u stanju ne samo da samostalno obavlja mnoge kompleksne operacije svoga zanata, već treba planirati i prirediti određeni posao.

Planiranje, predviđanje i priređivanje određenih poslova iziskuje kod svakog čovjeka evociranje apstraktnog mišljenja. Ono omogućuje pojedincu da shvaća simbole koji su verbalno ili neverbalno dani; ono omogućuje svakom prosječnom čovjeku da se snalazi u novim nepredviđenim situacijama. Opću sposobnost koja nam omogućuje da rješavamo pojedine probleme u novim nepoznatim situacijama nazivamo inteligencijom. Ali i ta opća sposobnost sastoji se od nekoliko faktora (4):

Osim generaliziranog faktora kognitivnih procesa II reda postoje faktori prvog reda i to:

– simboličnog (apstraktnog) rezoniranja, tj. onog faktora koji nam omogućuje baratanje verbalnim simbolima;

– perceptivnog (konkretnog) rezoniranja, tj. onog koji nam omogućuje da se koristimo direktnim konkretnim materijalom;

– edukcionog, tj. onog koji nam omogućuje da na jednom višem nivou shvaćamo veze i odnose pojedinih osobina predmeta i situacija.

Kod prosječne su populacije ta tri faktora I reda, od kojih se sastoji inteligencija, prema postignutim rezultatima u visokom međusobnom slaganju.

Kod debilnih osoba ne samo da su sva tri faktora po kvantiteti snižena, već je i njihov odnos drugačiji. Na najnižem je stupnju edukcioni i apstraktni faktor, a na nešto višem nivou konkretni. Edukcioni i apstraktni faktor sudjeluju naročito kod planiranja i predviđanja. Ti su faktori kod debilnih osoba vrlo niski, pa je planiranje i predviđanje kod njih vrlo otežano. To se također očituje kod shvaćanja teoretske nastave, a naročito matematike, kao i u praktičnom izvršavanju samostalnih kompleksnih zadataka. Nešto je viši nivo kon-

kretnog faktora, pa se zbog toga debilne osobe u neposrednim, konkretnim zadacima mogu relativno dobro snalaziti.

Iskustvo se praktičara također slaže sa tom analizom. Naime, svi oni tvrde da debili u praktičnom radu mogu biti dobri, ali da im je svladavanje teoretiske nastave otežano.

Već sama ta činjenica što je struktura inteligencije kod debilnih osoba drugačija od strukture inteligencije prosječnih osoba, ukazuje da nisu u stanju postići iste kvalifikacije kao prosječne osobe, te prema tome nisu u stanju da postignu kvalifikaciju kvalificiranog radnika. Uz te osnovne razlike u strukturi inteligencije između debilnih i intelektualno prosječnih osoba pridružuju se i drugi specifični elementi koje sada nećemo nabrajati.

3. Socijalna kontraindikacija. Brigu o invalidnim osobama zacrtalo je naše osnovno zakonodavstvo, pa su u vezi s time doneseni i mnogi propisi.

Imajući u vidu sadašnje proizvodne odnose u privredi, koja se bazira na principu ekonomskih jedinica, dohodak se radnika ne određuje prema njegovoj »papirnoj« kvalifikaciji već na temelju stvarnog učinka. Postignuta kvalifikacija može eventualno poslužiti kod prijema na radno mjesto ali, ukoliko pojedinac ne odgovara na određenom radnom mjestu po rezultatima postignutim u radu bez obzira na svoju svjedodžbu, on to mjesto može vrlo brzo izgubiti. Privredne organizacije, bez obzira na veličinu (zanatske zadruge, servisi, općenito radna mjesta kvalificiranih radnika), traže danas sposobnog radnika koji će samostalno obavljati povjereni mu posao. Ukoliko on to nije u stanju, ne samo da postaje lično nezadovoljan i da će imati manji dohodak u odnosu na svoju kvalifikaciju nego će, ako izgubi mjesto, postati i socijalni problem. A to sve zbog toga što ga nismo osposobili za ono što mu odgovara, već smo iz »humanih« razloga nastojali da mu pružimo više nego što je to opravdano u odnosu na njegove sposobnosti. Znači, mjesto socijalnog osposobljavanja mi smo ga, izdavanjem kvalifikacije kvalificiranog radnika, socijalno onesposobili.

4. Defektološka kontraindikacija. Postojeći nastavni planovi i program pretežno su bazirani na shvaćanju da kod mentalno retardiranih postoji samo kvantitativna razlika u odnosu na intelektualno prosječne. Ne možemo zauzeti stanovište da za istu kvalifikaciju mogu postojati dva ili više različitih programa. Razlika se može očitovati u metodici rada pri podavanju znanja. Prema tome, ako debilne osobe nisu u stanju (ne govorim ovdje o graničnim slučajevima) da imaju isti nastavni plan i program s intelektualno prosječnim osobama, znači da ga moramo mijenjati, odnosno svesti na onaj kvantitet i kvalitet informacija koji su oni u stanju da svladaju, a to znači ne samo manji program po kvantiteti već i drugačiji po kvaliteti.

Uzimajući u obzir razne koncepcije profesionalnog aspekta rehabilitacije kao i kontraindikacije za postizavanje zvanja kvalificiranog radnika kod debilnih osoba, a osim toga, pravne, psihološke i socijalne osnove rehabilitacije, treba da zaključimo da se debili mogu osposobiti jedino za polukvalificiranog, specijaliziranog radnika. Zbog toga predlažem slijedeće:

1. Da se službeno ukine mogućnost izdavanja svjedodžbe kvalificiranog radnika onim osobama koje polaze specijalne škole učenika u privredi, jer će se na taj način istaći razlika koja postoji između dobivenih kvalifikacija u specijalnim školama učenika u privredi i redovnih škola učenika u privredi.

Osim toga smanjit će se broj onih slučajeva koji u te specijalne škole ne spadaju;

2. Da se granični slučajevi (osim u izuzetnim slučajevima) ne primaju u specijalne škole učenika u privredi, već da se upućuju u razvojna odjeljenja redovnih škola;

3. Da se škole i institucije koje vrše profesionalno osposobljavanje orijentiraju na osposobljavanje mentalno retardiranih, za polukvalificirane, specijalizirane radnike. Na taj način ćemo postići:

a) bolje prilagođavanje nastavnih planova i programa mentalno retardiranim osobama;

b) metodika rada bit će adekvatnija uz takav nastavni plan i program;

c) obuhvaćanje većeg broja radnih mjesta na kojima mentalno retardirani na nivou debiliteta mogu zadovoljiti. Možemo reći da mentalno retardirani na nivou debiliteta mogu zadovoljiti na svim radnim mjestima gdje se traži polukvalifikacija, razumljivo, ako nema zdravstvene kontraindikacije;

d) polukvalifikaciju koja ne bi bila usko vezana samo za jedno poduzeće, već bi bila ekstenzirana;

e) lakše i trajnije zapošljavanje na radnim mjestima za koje su osposobljeni;

f) mogućnost defektologa da i dalje djeluje na te osobe u smislu njihove potpunije socijalizacije, čime bi se izbjegle razlike koje postoje u raznim krajevima naše zemlje.

LITERATURA

- A. Matić, V. Kovačević, K. Momirović: Rezultati ispitivanja postotka mentalno zaostalih u SRH (Kongres psihologa 1960).
V. Kovačević: Profesionalno osposobljavanje m. n. r., Zagreb, 1965. (Savjetovanje u Zavodu za školstvo SRH).
V. Kovačević, V. Lesjak: Profesionalno prosvjećivanje i informiranje invalidnih osoba, Opatija 1965. (Seminar za referente PO).
A. Matić, V. Kovačević, K. Momirović, B. Wolf: Faktorska struktura nekih kognitivnih testova, Zagreb, 1964. (Kongres psihologa).

High School for Defectology — Zagreb

Vojislav Kovačević

FUNDAMENTAL PROBLEMS OF PROFESSIONAL ASPECTS OF REHABILITATION OF MENTALLY RETARDED YOUTH ON THE LEVEL OF DEBILITY

SUMMARY

In his paper the author has confronted various conceptions of professional rehabilitation of mentally retarded youth on the level of debility in Jugosla-

via. He laid stress on the fact, that contemporary rehabilitation is a complex process which includes: the economic, medical, educational, juridical, psychological and social aspect. Besides, he has pointed out the socialist-humanitarian approach to rehabilitation which is manifest in the social obligation towards invalids, in rational approach in rehabilitation and the obligation of the rehabilitated person towards society.

Since in our country the system of special schools for vocational training is being spread in which debile persons acquire the qualification of a skilled worker, the author has pointed out the juridical, psychological, social and deficiency counterindication for getting such qualifications on the part of debile persons and has given suggestions for the improvement of such a state.